

Konstrukční gramatika a popis české slovtvorby¹

Jakub SLÁMA | Ústav pro jazyk český AV ČR

Construction Grammar and the description of Czech word-formation

The paper points out that in Czech linguistics, recent developments in word-formation are not reflected sufficiently, which holds true as well for empirically based criticisms of the core concept of morpheme. The paper introduces very briefly the framework of Construction Grammar, and goes on to argue on empirical grounds for a constructionist account of Czech word-formation. The arguments are based on a) derivation-inflection interactions in Czech, b) the positional boundness of word-formation units, c) the non-compositional meaning (and yet the productivity) of certain morphological constructions, d) the impossibility of describing certain productive processes (e.g. those in the realm of prosodic morphology) purely with reference to morphemes, and e) various instances of complex constructions (zooming in especially on prefixation-valency interactions) which show that it is not sufficient to describe only the behavior of morphemes that are part of these more complex constructions. The paper calls for the reevaluation of Czech word-formation and attempts to illustrate that the above-mentioned phenomena cannot be adequately explained on a morpheme-based account, while the constructionist approach does not suffer from this deficiency.

Klíčová slova: kompozice, konstrukce, konstrukční gramatika, konstrukční morfologie, mechanické krácení, morfém, prefixace, slovtvorba, suffixace, valence

Key words: composition, construction, Construction Grammar, Construction Morphology, morpheme, prefixation, suffixation, truncation, valency, word-formation

1 Úvod

V recenzi monografie Nejedlého et al. (2019) se na stránkách *Naší řeči* objevila následující pasáž, která by neměla uniknout pozornosti bohemistů:

„Na s. 23–39 jsou jednoduše oznámena nejdůležitější východiska bez jakékoli snahy o to, řádně je odůvodnit a obhájit. Třeba jsou správná, třeba nikoli, třeba jsou vhodná s ohledem na záměr, možná také ne. Dokulilova teorie slovtvorby zajisté patří k rodinnému stříbru bohemistiky, není však na místě se tvářit, že za šedesát let od jejího vzniku nikdo na celém širém světě nic nového na toto téma nepřinesl. Vyhlásit na několika řádcích, že ji využíváme, je trochu málo.“ (Zádrapa, 2021, s. 50)

Takové hodnocení může vyznívat příliš ostře, faktem však zůstává to, že se opírá o palčivou realitu. Onomaziologická teorie, vycházející primárně z práce Dokulila

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, RVO: 68378092.

(1962), dominuje české slovo tvorbě tak moc, že Karlík (2014, s. 29) hovoří o jejím zcela monopolním postavení. V zahraniční lingvistice se přitom už desítky let rozvíjí řada alternativních přístupů ke slovo tvorbě (potažmo morfologii obecně), jak dokládá existence rozrůstající se řady kompendií a publikací srovnávajících jednotlivé přístupy (např. Hippisley – Stump, 2016; Stewart, 2016; Audring – Masini, 2018). Jejich existence je reflektována jen v omezené míře; např. Štichauer (2009) na českém materiálu ilustruje aplikaci teorie optimality na slovo tvorbu a Lehoučková (2010) analyzuje prefixaci v češtině optikou Langackerovy kognitivní gramatiky, jednoho z konstrukčních přístupů.

Pro dosavadní českou slovo tvorbu je klíčový mj. koncept morfému. Lze namítat (jak činí i anonymní recenzent(ka)), že základním pojmem slovo tvorby není morfém, nýbrž opozice základu a formantu. Slovo tvorné formanty jsou ale tvořeny primárně morfémy (nebo skupinami morfémů), takže ačkoliv programově není morfém pro českou slovo tvorbu centrálním pojmem, stále jde z hlediska typologie slovo tvorných přístupů (např. Schmid, 2015, s. 3) o rámeček evidentně založený na morfémech, protože „[p]ovažovat morfém za základní jednotku slovo tvorby je sice nezvyklé, ale [...] slovo tvorba užívá prostředků morfémové povahy“ (Bednaříková, 2014, s. 209). Primárnost opozice základu a formantu je spíše programovou tezí, reálně převažuje přístup, který se soustředí na syntagmatiku (řazení, resp. postupné přidávání) formantů (a tedy morfémů), čímž se vlastně do určité míry stírá hranice mezi morfematičkou a slovo tvorbou (srov. pasáž z textu Čermáka (2008) citovanou v závěru tohoto textu).

V bohemistice vedle existence alternativních přístupů ke slovo tvorbě není reflektováno ani to, že právě koncept morfému (minimálního znaku) s sebou nese řadu problémů, ačkoliv některé z nich jsou známy již desítky let (např. Hockett, 1947). Nověji existenci morfému jako základní jednotky, která by měla mít reálnou existenci v mysli mluvčích, zpochybňují také kognitivně orientované výzkumy v oblasti diskriminativní lingvistiky (např. Ramscar – Port, 2016), psycholingvistiky (např. Baayen, 2014, s. 113) nebo neurolingvistiky (např. Blumenthal-Dramé, 2012). Některé nedávné publikace poskytují přehled čistě lingvistických problémů s konceptem morfému (viz především Anderson, 2015; Bauer, 2019). Za všechny zde zmíním pouze postulát nulového morf(ém)u² (tj. morfému, který má být morfémem, ačkoliv nesplňuje základní definiční kritérium pro morfémy: nemá formu) a koncept prázdného morfému (který nesplňuje jiné definiční kritérium: nemá význam).

² K problematičnosti „nul v morfologii“ viz např. už Haas (1957) nebo také mj. McGregor (2003) a Nielsen (2015; 2016). Nulový morf lze chápat jako „epifenomén důsledného systémového popisu“ (Faltýnek, 2011, s. 124), resp. důsledek strukturalistického požadavku isomorfismu (Urbaniková, 2011, s. 26; Nielsen, 2015, s. 410). Odmítnutí nulových morfů v bohemistice není bezprecedentní: srov. už např. práci Romportla (1970).

Dokonalou ilustrací obou problémů je tvrzení, podle kterého – slovy Bozděchové (2016, s. 870) – ve slově *čtyřčlenný* najdeme spojovací morfém realizovaný nulovým morfem (tj. *čtyř-0-členný*). Morf(ém), který je z definice spojením formy a významu, v tomto případě v přímém rozporu s tím, jak je definován, nemá ani formu, ani význam. Morfematika se zde ohrazuje tvrzením, že má spojovací funkci (hovoří se o něm pak např. jako o submorfu, např. MČ1, s. 177), ale tuto funkci mají například také interpunkční znaménka, která přesto jako morfémy chápána nebývají.

Detailnější kritika české slovo tvorby by byla namístě, ale vyžadovala by výrazně více prostoru.³ Není tedy předmětem tohoto textu; tím je naopak představení alternativního přístupu, vycházejícího z teoretického rámce konstrukční gramatiky (oddíl 2), a představení vybraných jevů z oblasti české slovo tvorby, které mohou posloužit jako argumenty pro tento alternativní přístup (oddíl 3).

2 Konstrukční přístup

Konstrukční gramatika⁴ je kognitivně ukotvenou komplexní teorií jazyka, jeho užívání, osvojování atp. Jde vlastně o soubor různých přístupů (viz Hoffmann – Trousdale, 2013), které spojují některé základní předpoklady – ty v češtině podrobněji charakterizuje Fried (2013). V tomto textu představím pouze zde relevantní základní rysy konstrukční gramatiky, které ji vedle její kognitivní orientace odlišují od tradičnějších přístupů. Vyjdu přitom od ústřední představy, že vše, co musejí mít lidé uloženo v paměti, aby byli kompetentními mluvčími jazyka, je bohatě strukturovaný „konstruktikon“, v němž jsou uloženy (pouze) konstrukce daného jazyka.

2.1 Konstrukce

Konstrukce lze charakterizovat jako konvenční a naučené znaky (tj. spojení formy a významu).⁵ Z jiného hlediska jsou konstrukce vlastně hypotézami o tom, jakými jazykovými znalostmi musejí mluvčí disponovat. Slovo *pes* je konvenčním spo-

³ Předmětem takové kritiky by neměl být pouze koncept morfému, ale také některé základní pojmy a předpoklady dosavadní slovo tvorby; např. Sláma (2018) na základě empirického výzkumu sémantiky sufigovaných derivátů dokládá mj. problematičnost tak tradičního a zdánlivě neproblematického konceptu, jako je slovo tvorný význam.

⁴ Ucelenými úvody do teorie konstrukční gramatiky jsou např. anglicky psané monografie Hilperta (2019), Diessela (2019), Goldberg (2019) nebo Hoffmanna (2022), které mj. předkládají empirické (lingvistické, psycholingvistické a další) argumenty pro konstrukční gramatiku jakožto teoretický rámec. Konstrukční gramatika se obvykle chápe jako součást kognitivní lingvistiky; ucelený pohled na kognitivní základy (tj. procesy učení, pozornosti, paměti apod.) konstrukční gramatiky (a z kognitivní vědy vycházející argumenty pro tento teoretický rámec) poskytuje monografie Divjak (2019).

⁵ Pro preciznější vymezení konstrukce viz např. Divjak (2019, s. 46–47).

jením formy a významu, které si mluvčí češtiny musí osvojit, aby jej dokázali používat; je tedy (stejně jako jiné lexikální jednotky) konstrukcí. Totéž platí o lexikálních jednotkách víceslovných, jako jsou sekundární předložky (*na rozdíl od*), formule (*zlom vaz!*), frazémy (*vrána k vráně sedá*) či konvencionalizované citáty (*je něco/cosí shnilého ve státě dánském*). Jako konstrukce lze též chápat částečně schematické (lexikálně neobsazené) jazykové jednotky, které jsou pro tradiční dichotomii lexikon vs. gramatika problematické v tom, že mají idiomatický význam, ale chovají se produktivně jako gramatická pravidla, např. „konstrukce s velkým K“, jejíž instance („tokeny“) se objevují v následujících příkladech (jde o korpusové doklady citované Slámou (2022)):

- (1) *Byl to pro mě muž s velkým M.*
- (2) *Není to tradice s velkým T, ale jen zvyk.*
- (3) *... výčepního či barmana, který rozezná pivo s velkým P od piva obyčejného.*

Tato konstrukce a) označuje nadprůměrný exemplář kategorie označené substantivem v první pozici, b) je pragmaticky spojená s pozitivním hodnocením⁶ a c) má specifickou syntaktickou distribuci: typicky se objevuje ve jmenné části přísudku a je silně asociována s textově prominentními, především rematickými kontexty (podrobněji viz Sláma, 2022). To mj. ilustruje, že konstrukce jsou holistickými reprezentacemi, které propojují všechny relevantní rysy z různých tradičně vymezovaných rovin, mezi nimiž podle konstrukční gramatiky neexistují ostré hranice a nelze je uměle oddělovat. I bohemistická literatura koneckonců dokládá např. neostrost hranic mezi morfologií a lexikonem (Kovářiková, 2021), mezi slovtvorbou a flexí (Dokulil, 1962, s. 16) apod.

Konstrukcemi jsou i výrazně schematictější jazykové jednotky (kterým částečně odpovídají tradiční gramatická „pravidla“): např. konstrukce, jejímiž instancemi jsou (významově podmínková) souvětí vyjadřující mluvní akt varování (Fried, 2013):

- (4) *Ještě jednou na to sáhneš a bude zle!* (Fried, 2013, s. 16)
- (5) *„Zkus jim něco udělat a zabiju tě,“ řval jsem.* (SYN2020)

Bohatá literatura – viz např. Perek (2015), Goldberg (2019) – je pak věnována tomu, že i základní větné typy, tj. „centrum jazykového systému“ (Sgall, 2006), lze chápat

⁶ Anonymní recenzent(ka) tvrdí, že to platí pouze pro tři mnou vybrané příklady, ale že reálně jsou „neméně frekventované“ negativně hodnotící výrazy jako *průser s velkým P* nebo *čurák s velkým Č*. Toto tvrzení se opírá o mylnou představu o frekvenci uvedených výrazů (o tom se lze snadno přesvědčit vyhledáváním v korpusu i na internetu). Konstrukce jsou navíc prototypickými konfiguracemi rysů, takže ani okrajová doloženost výrazů jako *čurák s velkým Č* nevyvrací to, že konstrukce je typicky spojena se zřetelným pozitivním hodnocením (odchylkám od prototypických instancí konstrukce se explicitně věnuje i text Slámy (2022), jehož závěry založené na rozsáhlém souboru dat dvou různých typů jsou v evidentním rozporu s domněnkami recenzenta/recenzentky).

jako schematické konstrukce. Sláma (2021) ukazuje, že v konstrukčním rámci lze pomocí schematických valenčních konstrukcí vysvětlovat i užití českých sloves ve valenčních rámcích, které pro ně nejsou typické (např. *krknula mi do tváře dvě slova*).

2.2 Konstrukční morfologie

Tzv. konstrukční morfologie (Booij, 2010; Booij, 2018; Jackendoff – Audring, 2020) je pokusem o aplikaci konstrukční gramatiky v oblasti široce pojaté morfologie včetně slovtvorby. Zatímco tradičnější orientované přístupy (českou slovtvorbu nevyjímaje) vycházejí primárně ze syntagmatiky morfémů, konstrukční přístup (stejně jako některé další přístupy v zahraniční lingvistice) vychází spíše od paradigmatické slovtvorby.

Použijeme-li příklad z češtiny, např. substantiva *učitel*, *cvičitel*, *ředitel*, *nakladatel*, *buditel* a *spotřebitel* mají společné formální rysy (zakončení, slovní druh, rod, příslušnost k deklinačnímu typu) a zároveň činitelský význam. Pokud přijmeme to, že minimálně některá z těchto slov (vzhledem k jejich sémantické nebo formální netransparentnosti) mluvčí nemohou reálně produkovat (skládat z morfémů), ale musejí je reprodukovat jako v paměti uložené celky (k produkci vs. reprodukci viz např. MČ1, s. 193), jednak nás nemusejí zajímat detaily syntagmatiky morfémů, jednak se nemusíme potýkat s jinak problematickými otázkami: Proč se *ředitel* hláskově liší od motivujícího *řídít*? Proč *nakladatel* není motivováno fundujícím *nakládat*? Jak je možné, že *spotřebitel* není utvořeno od **spotřebít* (neboť toto sloveso patrně neexistuje)? Jak by mluvčí mohli produkovat slova jako *buditel*, která mají lexikalizovaný, nepředvídatelný význam? Přesuneme-li pozornost od syntagmatiky morfémů ke společným rysům daných slov, náš popis může odrážet fakta zjištěná empirickými výzkumy: Mluvčí se zprvu učí slova jako *učitel* jako nedělitelné celky⁷ (tj. lexikální konstrukce), postupem času v jejich myslí dochází spontánně k identifikaci společných rysů podobných slov a vzniku zobecnění – nové, částečně schematické konstrukce se zjednodušenou formou ([slovesný základ]*tel*; maskulinum typu „muž“) a činitelským významem. Toto zobecnění pak může být základem pro tvoření nových slov daného typu.

3 Příklady argumentů pro konstrukční popis české slovtvorby

V tomto oddílu na několika příkladech vybraných jevů dokládám adekvátnost konstrukčního přístupu; obvykle jde o jevy, které podle mého názoru tradiční, na morfémech založená slovtvorba nedokáže adekvátně popsat a vysvětlit. Nezřídka zde

⁷ Toto tvrzení je v souladu s akviziční literaturou. Také Saicová Římalová (2013, s. 90) na základě výzkumu osvojování češtiny uvádí, že se slovy mluvčí zacházejí primárně „jako s nečleněnými celky“.

pracuji s pojmem formantu, který užívám v obvyklém smyslu. Stejně tak není neobvyklé, že se opírám o neologický materiál z databáze Neomat; to se mi zdá oprávněné mj. právě proto, že „v této vrstvě sú samozrejme aj najzreteľnejšie motivačné vzťahy“ (Furdík, 1993, s. 26) a že lexikalizované deriváty jsou nutně reprodukovány, ne produkovány, a neodrážejí tedy reálně synchronní slovtvorné procesy (viz např. Straková, 1985, s. 24). I proto jsou neologismy nebo např. hapax legomena zcela běžným a standardním východiskem pro popis produktivních slovtvorných procesů – alespoň ve světové lingvistice. V bohemistice práce s neologismy⁸ nese stigma perifernosti (viz např. Ziková, 2001); představu, že periferním jevům není třeba přikládat takovou váhu nebo že jsou v nějakém smyslu méně důležité, nesdílím. I existenci (nebo dokonce produktivnost) jevů, které někteří lingvisté mohou považovat za periferní, musí být empiricky adekvátní teorie jazyka schopná vysvětlit (Lieber, 2014, s. 90; Dąbrowska, 2015, s. 7, 11), protože i zdánlivě periferní výrazy vycházejí alespoň částečně ze stejných principů fungování jazyka jako centrální(ější) výrazy, tedy z principů, které musejí být součástí jazykových znalostí mluvčích (Goldberg, 1995, s. 6; Kim – Michaelis, 2020, s. 14).

3.1 Komplexnost jazykových znalostí mluvčích

3.1.1 Úzké sepětí derivace a flexe

Jako první, jen těžko opomenutelný argument pro komplexnější přístup ke tvoření slov, než jaký nabízí na morfémeh založené teorie slovtvorby, podle mého názoru mohou posloužit v zásadě triviální fakta: průměrný mluvčí češtiny musí například vědět, že libovolné slovo utvořené sufixem *-tel* je mužského životného rodu a patří k deklinačnímu typu „muž“. Podobná tvrzení lze proslavit o celé řadě substantivních sufixů; na deklinační typ slov tvořených danými sufixy systematicky upozorňují ve výkladech o derivaci substantiv některé české mluvnické. O řadě adjektiv platí totéž: například produktivní typ adjektiv tvořený formantem *na-**l(y)*, který lze označit za cirkumfix (srov. doložená adjektiva od *nasládlý*, *nažloutlý*, *nahluchlý* apod. po neologismy typu *nablueslý*, *nacigánštělý*, *našišatělý*), systematicky patří k tvrdé adjektivní deklinaci. Oproti tomu produktivní typ adjektiv tvořených prototypicky od jmen zvířat a jiných tvorů⁹ (bytostí), např. *včelí*, *gorilí*, *mulí*, *grizllí*, *člověčí*, *lesbí*, *hobití*, systematicky patří k měkké deklinaci. Podobné případy vázanosti flektivního chování na slovtvorný typ lze nalézt i u sloves: např. zdobnělá slovesa

⁸ Termín *neologismus* zde užívám v širším smyslu, který zahrnuje mj. i okazionalismy (Janovec, 2013, s. 106).

⁹ Podrobnější charakteristiku těchto adjektiv a sémantiky jejichází nabízí Daneš (2009), který také dokládá produktivitu daného typu.

tvorená sufixem *-ink-* systematicky patří ke konjugačnímu typu „dělat“, bez ohledu na to, k jakému typu patří jejich báze, viz doložená slovesa (*čůrat* → *čůrinkat*, (*plakat* → *plakinkat*, (*spát* → *spinkat*, (*blít* → *blinkat*, (*srát* → *serinkat* nebo (*mazlit se* → *mazlinkat se*).

Všechny zmíněné příklady poukazují na stejný fakt: pokud chceme adekvátně zachytit to, co musí průměrný mluvčí češtiny vědět, aby dokázal tvořit a používat nemalé množství odvozených slov, musíme dojít k závěru, že není dostačující, aby znal např. izolovaný morfém *-tel* (jakožto spojení formy [tel] a činitelského významu). Součástí znalosti daného slovotvorného formantu musí být i informace o flektivním chování slov daného typu. Pro konstrukční přístup tak není formantem pouze sufix, ale konstrukce, součástí jejíž formy je také specifikace rodu a deklinačního typu. Podle anonymního recenzenta toto nezpochybňuje tradiční, nekonstrukční pojetí slovotvorby, která (jeho slovy) popisuje gramatickou charakteristiku jako součást sufixu. Je samozřejmě pravda (jak jsem podotkl výše), že tradičně pojatá slovotvorba si je souvislosti mezi gramatickou charakteristikou a sufixem vědoma, ale to nemění nic na faktu, že byt' tento rozdíl *popisuje*, nedokáže jej adekvátně *vysvětlit* způsobem, který by byl konzistentní se zbytkem teorie: viz např. už triviální fakt, že sufix je definován jako afix, typ morfému, tj. jeden morfém, tedy minimální spojení formy a významu, avšak pak není jasné, jak by mohla být součástí sufixu (jednoho morfému) koncovka (jiný morfém).

3.1.2 Poziční vázanost formantů

Průměrný mluvčí češtiny ví mimo jiné to, že *pra-* (*prababička*) nebo *před-* (*předběhnout*) jsou segmenty, které se objevují na začátku slov, a že *-tel* (*učitel*) nebo *-atý* (*vousatý*) jsou segmenty, které se objevují na konci slov. Podobně například musí průměrný mluvčí češtiny (implicitně, nevědomě) vědět, že pokud kmen adjektiva *velký* tvoří součást kompozita, obvykle je na jeho první pozici (v korpusu SYN2020 jsou doloženy desítky kompozit na *velko-*, ale segmentem *velký* končí pouze lemmata *převelký*, *megavelký* a *supervelký*, z nichž žádné není prototypickým kompozitem). To znamená, že součástí jazykových znalostí průměrného mluvčího češtiny musí být nejen například znalost morfému *pra-* (tj. znalost této formy a jejího obvyklého významu), ale také informace o tom, že tento morfém je pozičně vázaný způsobem, který koneckonců obvykle naznačuje zápis se spojovníkem (*pra-* vs. *-tel*).

To přitom nelze vysvětlit tím, že součástí daných slovotvorných prostředků v mentálním slovníku je informace o jejich kategoriální platnosti (tedy například informace, že *pra-* je prefix). Například adjektivum *velký* jako častý komponent kompozit žádnou takovou informaci totiž nést nemůže (neboť hypoteticky může být prvním i druhým komponentem kompozit); mluvčí přesto implicitně vědí, že daný komponent vykazuje výraznou tendenci být prvním komponentem kompozita,

a nová slova vytvářejí v souladu s touto generalizací. V databázi Neomat je například zachyceno více než šedesát adjektiv začínajících na *velko-*, ale žádná složená adjektiva končící na *-velký* (snad jen *rádobyvelký*). Není jasné, jak fakta tohoto typu vysvětlit optikou tradiční, na morfémech založené slovtvorby, v jejímž pojetí se kořený morfém adjektiva *velký* stává prvním morfémem kompozitu na *velko-*. V intencích tradičního přístupu nemůžeme přímočaře vysvětlit ani to, proč je při kompozičně-sufixálním tvoření adjektiv jako *velkoformátový* ‚mající velký formát‘, *velkonákladový* ‚mající velký náklad‘, *velkorozpočtový* ‚mající velký rozpočet‘ apod. použit právě sufix *-ový*. Pokud ale postulujeme slovtvornou konstrukci (*velko*[báze]ový), jejímiž instancemi jsou mj. zmíněná adjektiva, vysvětlíme tím to, že 1. *velko-* je vázáno na iniciální pozici, 2. daný komponent má systematicky formu *velko-*, nikoliv například teoreticky možnou formu *velce-*,¹⁰ 3. daná adjektiva jsou zakončena právě na sufix *-ový* a 4. patří systematicky k tvrdému deklinačnímu typu.

3.2 Vázanost významu na slovtvornou konstrukci

Postulování slovtvorných konstrukcí má výhody i s ohledem na významovou stránku slovtvorby. Perfektním příkladem jsou zde slova zakončená na *-brání*, např. *vinobraní*, *trnkobraní*, *dýňobraní*. Nzimba (2022) dokládá jejich vysokou produktivitu a připisuje jim obecný prototypický význam ‚(gastronomická, kulturní aj.) akce pro veřejnost zaměřená na prodej, prezentaci, tvorbu ap. něčeho, zprav. s doprovodným programem‘. Stejně jako dřívější autoři – např. Jelínek (1962, s. 71) nebo Šmilauer (1971, s. 97) – považuje daná slova za kompozita bez dalšího komentáře. Od produktivně tvořených kompozit však lze očekávat prediktabilní význam: například význam kompozita *autopůjčovna* v zásadě odpovídá významu komponentů *auto* a *půjčovna*, a je tedy víceméně prediktabilní, odvoditelný z významu těchto komponentů.

O slovech na *-brání* totéž neplatí. Korpusová data jednoznačně dokládají, že slovo *brání* se užívá pouze v čistě dějovém významu, ze kterého význam ‚akce pro veřejnost...‘ nijak automaticky nevyplývá. V korpusu SYN v9 najdeme 7297 dokladů lemmatu *brání*; 47 % všech dokladů přitom představuje spojení *brání úplatku/úplatků*. Pokud odfiltrujeme další podobná spojení, v nichž má *brání* čistě dějový význam (*brání rukojmí(ch)*, *brání drog(y)*, *brání léků*, *brání zajatců* ap.), je patrné, že i ve zbývajících případech má obvykle čistě dějový význam, ze kterého význam komponentu *-brání* nijak nevyplývá, viz např.:

- (6) [o březích samicích] *také neopatrně **brání** do ruky vyústíuje v porodní komplikace*

¹⁰ V korpusu SYN v9 není doloženo jediné slovo, které by začínalo na *velce-* a končilo sufixem *-ový*.

- (7) [o šachu] šokující **braní** pěšcem
- (8) **Braní** si kříže jako záminky by se pak mohlo posuzovat i jako rouhání.
- (9) Řidiči z Rožnova, který si zřejmě příště **braní** stopařek řádně rozmyslí...
- (10) za stavu nezaměstnanosti, nicnedělání a **braní** podpory

Za povšimnutí stojí také to, že nezanedbatelná část dokladů lemmatu *braní* se vyznačuje zřetelně negativními konotacemi – nejvýraznější skupiny dokladů tvoří doklady týkající se *braní* drog, *braní* úplatků, půjček, úvěrů ap. a *braní* zajatců, rukojmích ap. Proti tomu komponent *-braní* a kompozita tento komponent obsahující se nevyznačují konotacemi negativními, spíše naopak. I proto se zdá adekvátní závěr, že není vhodné kompozita na *-braní* vykládat jako výsledek produktivního spojování dvou základových substantiv, z nichž druhé je *braní*, a interfixu, který má typicky podobu *-o-*.

Pokud nicméně postulujeme existenci slovtvorné konstrukce, součástí jejíž formy je vedle lexikálně neobsazené pozice spojovací vokál *-o-* a komponent *-braní* a jejíž význam lze charakterizovat výkladem, který navrhuje Nzimba (2022), je zcela přirozené a neproblematické, že kompozita, která jsou instancemi této konstrukce, mají systematicky obecný (kategoriální) význam, který nijak nevyplývá z významu základových substantiv. Postulováním takové konstrukce vysvětlujeme zároveň to, že komponent *-braní* je vázán pozičně (viz 3.1.2) a že slova, která jej obsahují, jsou systematicky neutra typu „stavení“ (viz 3.1.1). Daná konstrukce a lexikální jednotka *braní* jsou pro konstrukční přístup dvěma různými konstrukcemi; takový popis zároveň řeší výchozí paradox (spočívající v tom, že slova na *-braní* jsou produktivní kompozita, ale sémanticky se nechovají v souladu s tím, co od produktivních kompozit očekává nekonstrukční přístup).

3.3 Vybrané slovtvorné postupy

Některé slovtvorné postupy vůbec není možné popsat pouze s ohledem na kombinatoriku morfémů. Omezím se zde na jediný příklad: mechanické krácení, proces, kterým je slovo zkráceno „mechanicky“, tj. zdánlivě náhodně a bez ohledu na jeho morfematickou strukturu (viz Ziková, 2016). VAGSČ (s. 761–763) se ve výkladu o tomto postupu zabývá substantivy, která po zkrácení přijímají sufix (např. *kamarád* → *kámoš*, *gynekologie* → *gynda*). Popis v gramatice je nepřesný: uvádí se, že dochází ke zkrácení „o jednu až několik slabik“ (ibid., s. 761), ale např. při utvoření *ředitel* → *říd'a* se sice krátí o víc než jednu slabiku, ale nekrátí se o celé slabiky. Pro morfematický přístup je pak víceméně nemožné popsat podobné zkracovací procesy a nevyhnutelně se tak dochází k závěru, že jde víceméně o proces náhodný, ke kterému dochází „bez (spontánního) ohledu na jeho morfologicko-slovtvornou stavbu“ (ibid., s. 762); slovo se podle VAGSČ zkrátka „usekne tam, kde je to nějak foneticky (artikulačně, rytmicky apod.) výhodné“.

Pokud se nicméně podíváme na jeden konkrétní příklad, je zřejmé, že minimálně některé typy mechanického krácení spojeného s přidáním sufixu jsou až překvapivě pravidelné, byť nejde o pravidelnost na úrovni kombinatoriky morfémů. VAGSČ (s. 762) uvádí následující mechanicky zkrácená substantiva se sufixem *-ák*: *aták* (← *ateliér*), *bezďák* (← *bezdomovec*), *biják* (← *biograf*), *časák* (← *časopis*), *děják* (← *dějepis*), *festák* (← *festival*), *foťák* (← *fotoaparát*), *magneták* (← *magnetofon*), *mikrák* (← *mikrofon*), *multák* (← *multivitamín*), *nitrák* (← *nitroglycerin*), *reprák* (← *reproduktor*), *tělák* (← *tělocvik*), *zemák* (← *zeměpis*). Ačkoliv se jejich tvoření může zdát až nahodilé, je ve skutečnosti téměř bez výjimek pravidelné: zkrácenina systematicky vzniká z první slabiky a pretury (iniciály)¹¹ druhé slabiky původního slova, která se měkčí, pokud jde o alveolární plozivu ([t] nebo [d]), a sufixu *-ák*, srov. např. [bez.do.mo.vec] → *bez.d'ák*, [bi.jo.graf] → *bi.j-ák*, [ča.so.pis] → *ča.s-ák*, [mi.kro.fon] → *mi.kr-ák*. Mezi ve VAGSČ uvedenými příklady je jedinou výjimkou z této generalizace *magneták*, tvořené první a druhou slabikou a preturou třetí slabiky. Sledovaný vzorek zkrácenin (uvedených ve VAGSČ) je pochopitelně příliš malý, nicméně daná generalizace je potvrzována i dalšími případy krácení, které lze najít v databázi Neomat (včetně případů univerbizace), např. *břišní sval(y)* → *břišák(y)*, *fundamentalista* → *fundák*, *hýžd'ový sval* → *hýžd'ák*, *kontejner* → *konták*, *mantinel* → *manták*, *pantograf* → *panták*, *pedagogická fakulta* → *pedák*, *praktikábl* → *prakták*, *Švandovo divadlo* → *Švandák*, *toustový chleba* → *tousták*.

Existence takové generalizace není překvapivá: je známo, že „některé morfologické procesy, jako např. infixace, reduplikace nebo usekávání (truncation), jsou typicky citlivé na slabičnou strukturu“ (Ziková, 2014, s. 9); i proto se mechanické krácení chápe jako proces, který spadá do oblasti tzv. prozodické morfologie (viz např. Plag, 2003). Pravidelnost tohoto typu je pro rámeček, jako je konstrukční gramatika, naprosto neproblematicky zachytitelná a popsatelná (Booij – Audring, 2017, s. 283), neboť konstrukce jsou jednotky integrující tradičně vymezené moduly jazyka (jako je fonologie a morfologie), zatímco pro tradičně orientovanou, na morfémech založenou slovtvorbu je pravidelnost a produktivita daného postupu prakticky nepostihnutelná.

3.4 Prefixálně-valenční konstrukce

Doménou, v níž se podle mého názoru zřetelně projevuje to, že konstrukční popis je adekvátnější než tradiční teorie slovtvorby, je popis vzájemných souvislostí mezi prefixací a valencí. To, že prefixace ovlivňuje valenci sloves, není nový poznatek (viz např. Jirsová, 1979; 1985; Bémová, 1981); už Skoumalová (1968, s. 156)

¹¹ Například ve slabice [pes] preturu tvoří [p], [es] pak tvoří tzv. rým. Ve slabice [ples] tvoří preturu skupina konsonantů [pl] (viz Krémová – Ziková, 2016, s. 1635).

s odkazy na rusistické práce hovoří o „ztranzitivňující síle“ prefixů.¹² Relativně nové je však (nejen) v českém kontextu tvrzení, že při prefixaci nemusí být slovo-
tvorným formantem pouze samotný prefix, ale jeho součástí může být i valenční
pozice. O komplexních formantech, které vedle prefixu musejí zahrnovat také sche-
matickou valenční pozici (a případně další komponenty), zde budu hovořit jako
o prefixálně-valenčních konstrukcích.

Lehoučková (2010) dochází k závěru, že při tvoření některých sloves pomocí
prefixu *vy-* nemůže být slovo-
tvorným formantem pouze prefix. Autorka dokládá, že tradičně orientované gramatiky a další práce považují za formant „pouze před-
ponový morfém, i když se uvádí, že při prefixaci dochází ke změně vidu, a často
také ke změně valence a významovému posunu“ (ibid., s. 344), a poukazuje na to,
že „[p]okud bychom důsledně vycházeli z definice slovo-
tvorného formantu, pak by
přece jeho součástí u mnoha předponových sloves byla právě změna významu a s ní
související změna valence, protože to jsou právě rysy, ve kterých se liší předpono-
vé sloveso od svého simplexu“ (ibid., s. 345). Autorka proto postuluje konstrukce
(ve své terminologii schematická předponová slovesa), jejichž součástí je prefix *vy-*,
přičemž formantem není jen tento prefix, ale celá konstrukce.

Například slovesa *vynést*, *vytáhnout* apod. považuje autorka za instance konstruk-
ce, součástí jejíž formy jsou vedle prefixu *vy-* a schematické pozice pro základové
sloveso také schematické (valenční) pozice pro přímý předmět a lokativní určení;
celá konstrukce je pak asociována s významem přemísťování v prostoru. Za jasný
důkaz toho, že formantem není pouze prefix, lze podle autorky považovat případy,
v nichž se liší valence základového a odvozeného slovesa: neexistuje například spo-
jení **jet něco* „přemísťovat něco“, spojení *vyjet něco* (např. *vyjet článek z počítače*)
tedy není od slovesa *jet* odvozeno pouze prefixem, ale jeho odvození je výsledkem
unifikace slovesa *jet* s celou konstrukcí (jejíž součástí je mj. i valenční pozice odpo-
ovídající přímému předmětu). To autorka chápe také jako důkaz toho, že prefixálně-
valenční konstrukce skutečně musí existovat „jako ustálená jednotka jazykového
systému“ (Lehoučková, 2010, s. 346). Dobrým příkladem jsou zde slovesa s prefixem
vy-, která „označují vytvoření prázdného místa“ (ibid., s. 347), např. *vykopat*
(*jámu*), *vyrýt* (*ryhu*), *vyorat* (*brázdu*). Podobná slovesa lze opět tvořit i od sloves,
která nemají přímý předmět odkazující ke vzniklému prázdnému prostoru, viz např.
**jet koleje* – *vyjet koleje*, **sedět dolík* – *vysedět dolík*, **dýchat kolečko* – *vydýchat*
kolečko. Podobných příkladů lze najít nezanedbatelné množství. To opět podle au-
torky svědčí pro existenci konstrukce, jejíž součástí není pouze prefix, nýbrž také
valenční pozice; právě tato konstrukce je celá formantem.

¹² Koneckonců i v angličtině, kde slovesná prefixace není tak rozvinutá jako v češtině, lze souvislost
prefixace s valencí doložit: např. Kotowski (2021) dokládá „ztranzitivňující sílu“ anglického prefixu
out-.

Zastánci tradičních přístupů by mohli namítat, že změnu valence není třeba vysvětlovat postulátem prefixálně-valenčních konstrukcí, neboť ji lze vysvětlit na základě toho, že přidání prefixu k základovému slovesu mění jeho sémantiku a valence predikátu vyplývá právě z jeho sémantiky (tj. prefixací se mění význam a změnou významu se mění valence). Představa, že valenční chování predikátu lze vždy jednoznačně vyvozovat z jeho sémantiky, je ale přežitá: jednak existují příklady¹³ sloves, která jsou synonymní, ale liší se valencí, jednak literatura dokládá to, že valenci nelze redukovat na valenční rámce vlastní jednotlivým predikátům (Perek, 2015, s. 1–2; pro češtinu Sláma, 2021).

Existence prefixálně-valenčních konstrukcí se pochopitelně neomezuje pouze na případy s prefixem *vy-*, které zmiňuje Lehoučková (2010). Slovníková a korpusová data a data v databázi Neomat hovoří ve prospěch existence řady dalších, patrně značně produktivních prefixálně-valenčních konstrukcí. S ohledem na omezený rozsah textu se zde podrobněji věnuji pouze dvěma dalším prefixálně-valenčním konstrukcím, které spojuje přítomnost prefixu *pro-*. Slovesa s prefixem *pro-* mohou vyjadřovat mj. význam ‚činností utratit‘, viz vybrané příklady z databáze Neomat (kde lze – stejně jako v korpusu SYN2020 – najít přinejmenším desítky relevantních dokladů):

- (11) **Propijí** výplatu nebo ji **probrnkají** v automatech.
- (12) „*Jisté je, že jsme v podstatě **prolyžovali** jeden náš řadový barák v Praze. Ale my ty lyže prostě máme rádi.*“
- (13) *Jinde lidé vždy více peněz **projedí** než „**probydlí**“.*
- (14) *V naší zemi bylo velmi mnoho **prohospodařeno**, takzvané **protunelováno**.*
- (15) *oba rivalové každoročně dohromady „**prozbrojí**“ čtrnáct miliard dolarů*

Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) vykládá 32 sloves s prefixem *pro-* s oporou ve slovese *utratit* (např. *proflámovat* ‚flámováním utratit‘). Všechna doložená slovesa obsahují prefix *pro-* a vyžadují doplnění přímým předmětem vyjadřujícím částku (a to i v případě, že základové sloveso přímý předmět nevyžaduje, resp. vůbec nepřipouští). Schematická pozice pro přímý předmět musí být vzhledem k jeho obligatornosti součástí komplexního formantu, kterým se tato slovesa tvoří. Tento formant je konstrukcí, neboť s jeho formou je asociován konvenční význam ‚utratit činností (vyjádřenou základovým slovesem) částku (vyjádřenou přímým předmětem)‘. Schematická pozice konstrukce pro základové sloveso navíc nese specifické omezení: může ji obsadit pouze nedokonavé sloveso; popis konstrukce musí zohlednit

¹³ V mezinárodní literatuře se nejčastěji opakuje učebnicový příklad anglických částečně synonymních sloves *eat* ‚jíst‘ (tranzitivní i intranzitivní), *devour* ‚hltnat, sežrat, pozřít‘ (pouze tranzitivní) a *dine* ‚obědvat, večeřet, jíst (typicky v restauraci, jídelně apod.)‘ (pouze intranzitivní), viz např. Goldberg (2014, s. 129).

i to, že slovesa, která jsou jejími instancemi, jsou dokonavá. Pokud schematickou pozici konstrukce (pro přímý předmět) obsadí slovo, jehož lexikální sémantika nekoresponduje se sémantikou konstrukce (např. *barák* má obvykle význam ‚stavba, dům‘, ale srov. příklad (12)), konstrukce tomuto slovu „vnutí“ patřičnou interpretaci (tj. *barák* je interpretováno metonymicky jako ‚finanční částka odpovídající hodnotě domu‘). Tento jev, kdy sémantika celé konstrukce „přebije“ sémantiku slova užitého v dané konstrukci a vnutí mu určitou interpretaci, je v konstrukční gramatice bohatě popsán pod pojmem koerce (např. Michaelis, 2005).

Jednou ze základních konceptuálních metafor popsaných v kognitivní lingvistice je metafora ČAS JSOU PENÍZE (Lakoff – Johnson, 1980, s. 7–8). Daná konceptuální metafora ovlivňuje i to, jak je používána právě popsaná konstrukce: její extenze na základě této metafory vede k tomu, že konstrukce má vedle významu ‚utratit částku činností‘ také význam ‚strávit čas činností‘. SSJČ zachycuje 124 sloves s prefixem *pro-*, v jejichž výkladu se objevuje spojení ‚strávit (čas)‘ (např. *probreptat* ‚strávit (čas) breptáním‘). V korpusu SYN2020 lze stejně jako v databázi Neomat snadno najít desítky dalších sloves, viz následující příklady z databáze Neomat:

- (16) *Ve druhé půli polevila, dostala branku a zbytek času **probránila**.*
- (17) *Morrison celý svůj život **profetoval a prochlastal**.*
- (18) *Člověk se skoro stydí, že konec osmdesátých let **neprohajloval**.*
- (19) *já tu historickou událost prostě **prošukala***
- (20) *Celá devadesátá léta jsme **provečrkovali**...*

Prefix *pro-* je součástí další konstrukce, viz její instance v následujících příkladech:

- (21) ***Prozdravit se** jankovským náměstím skrz houf dětí... (Neomat)*
- (22) *Poukázky je nestimulují tolik, aby **se snažili prorvat k barpultu**. (SYN2020)*
- (23) *Kyprá stará paní **se prostěná** až ke třetímu schodu zdola... (Neomat)*

Význam konstrukce, realizovaný v těchto příkladech, odkazuje k doslovnému pohybu někudy, resp. někam. Konstrukce nicméně častěji než pohyb doslovný vyjadřuje tzv. pohyb fiktivní (Matlock, 2015):

- (24) *Oni se bojí celý život a **probáli se** až k poslaneckému mandátu. (Neomat)*
- (25) *K sociálně spravedlivé společnosti **se nemusíme prokrachovat a probankrotovat**... (Neomat)*
- (26) *Do Bagdádu **jsem se nakonec provztekal**: důstojníky jsem otravoval tak dlouho, dokud nepovolili. (Neomat)*

V databázi Neomat je doloženo více než 200 relevantních sloves (s prefixem *pro-* a reflexivním morfémem); v korpusu SYN2020 lze snadno najít přinejmenším desítky relevantních lemmat. K daným slovesům lze přistupovat tradičně jako k výsledku

prefixace (jako např. Fíliáčová, 2017) nebo cirkumfixace (jako např. Šimandl et al., 2016, s. 499). Pokud nicméně bereme vážně tradiční vymezení formantu, pak zde formantem musí být nikoliv pouze prefix nebo cirkumfix, nýbrž celá konstrukce. Všechny příklady kromě přítomnosti prefixu *pro-*, schematické pozice pro základové sloveso a reflexivního morfému *se* (*pro*[báze] *se*) spojuje obligatorní přítomnost určení cesty (ve funkčním generativním popisu¹⁴ DIR2) nebo cíle (DIR3), přičemž se příležitostně objevují také pseudotemporální určení (Uličný, 2000, s. 85), např. *proflámovat se do roku 2010*, která lze považovat za metaforické extenze určení typu DIR. Popis formální stránky konstrukce vedle toho musí zahrnovat informaci, že schematickou pozici pro bázi obsazuje nedokonavé sloveso; instancemi konstrukce jsou ale slovesa dokonavá. S touto formou se spojuje centrální význam ‚činnosti‘ (vyjádřenou základovým slovesem) *se* (někudy (DIR2)) někam (DIR3) dostat. Všechny uvedené příklady tak lze považovat za instance konstrukce s konvenčním významem, součástí jejíž formy je také změna vidu a obligatorní volné určení typu DIR. Přítomnost tohoto určení lze v intencích kognitivní lingvistiky vykládat tím, že konstrukce aktivuje představové schéma cesty (Johnson, 1990; v češtině viz Saicová Římalová, 2009).

3.5 Vázanost slovtvorných typů na komplexnější konstrukce

Zmíněné příklady prefixálně-valenčních konstrukcí lze vnímat jako případy situace, kdy zdánlivě dochází k derivaci (prefixaci), ale afix je ve skutečnosti součástí komplexnějšího formantu. V daných případech se zdá adekvátnější popisovat primárně právě tento komplexnější formant, nikoliv pouze izolovaný afix. Podobných případů existuje v češtině více; opět se zde omezím na jeden. Dobrý příklad vázanosti slovtvorného typu na komplexnější konstrukci představují následující doklady:

- (27) *Nyní je skutečně v mnoha školách „přeasistentováno“.* (SYN2020)
- (28) *ve veřejném prostoru už je opravdu přecovidováno* (Neomat)
- (29) *Zato tu ale začíná být nebezpečně přečechováno...* (SYN2020)
- (30) *Na Twitteru je přeelonmuskováno.* (Neomat)
- (31) *Klárov není pro dílo vhodný proto, že tam bude přepomníkováno.* (Neomat)

Na tento typ poukazuje mj. Janovec (2013, s. 114), který uvádí, že „vyjádření lexikálního obsahu ‚existence nadměrného množství/výskytu někoho či něčeho‘ se dá ad hoc vyjádřit pasivním verbálním tvarem *pře* + sémantický základ + *no/to: je překlausováno, překlusováno*“. Produktivitu dané slovtvorné konstrukce dokládá Žižková (2018), která navíc poukazuje na to, že v drtivé většině případů není pro

¹⁴ Viz např. Panevová et al. (2020).

daná slova možné dohledat jiné doložené tvary, např. infinitivy jako *přeočkovat* (ibid., s. 155). Autorka navíc upozorňuje na to, že dané desubstantivní výrazy se „vyskytují téměř výhradně v konstrukcích typu *je/bylo/bude pře- * -ováno* a jsou užívány ve významu s negativním hodnocením, že existuje/máme příliš mnoho toho, co vyjadřuje základové substantivum“ (ibid.). To lze v zásadě snadno přeformulovat v konstrukčním rámci; není zde namístě hovořit o tvoření slov prefixem, mimo jiné i proto, že nedochází skutečně ke tvoření nové lexikální jednotky s celým paradigmatickým, ale pouze ke tvoření jednoho konkrétního tvaru.

Zdá se tedy adekvátní postulovat konstrukci, jejíž popis musí zahrnovat následující fakta, kromě postřehu o obligatorním okolnostním určení reflektovaná Žižkovou (2018): součástí prototypické formy konstrukce je sloveso *být*, typicky desubstantivní příčestí s prefixem *pře-*, které má zakončení *-ováno*, vyjadřující formu středního rodu, ale navíc také sémanticky obligatorní okolnostní určení (typicky místní, případně časové); sémanticky konstrukce vyjadřuje význam, který lze zjednodušeně popsat jako ‚někde je příliš mnoho něčeho, někoho‘; pragmaticky konstrukce vyjadřuje negativní hodnocení.

4 Shrnutí a diskuse

Ve druhém oddílu jsem představil nejzákladnější východiska konstrukční gramatiky a jen velice minimalisticky naznačil možnosti její aplikace na slovtvorbu. Ve třetím oddílu jsem se postupně věnoval jevům, které podle mého názoru dokládají až nevyhnutelnost konstrukčního přístupu ke slovtvorbě. Je zde nutné znovu zdůraznit, že jde pouze o hrstku příkladů takových jevů; podobným způsobem relevantních slovtvorných typů lze najít desítky (a ani zdaleka nejde o typy tak „neologické“). Text nicméně navzdory omezenému příkladovému materiálu zachycuje argumenty, které obecně považuji za nejpodstatnější:

- a) zcela běžné slovtvorné formanty musejí být v myslích mluvčích reprezentovány bohatěji než jen v podobě morfémů nebo jejich shluků; jejich součástí v řadě případů musí být např. informace o morfologickém chování daného slovtvorného typu (3.1.1) nebo informace o poziční vázanosti slovtvorných prostředků (3.1.2);
- b) postulovaným slovtvorným konstrukcím lze připisovat významy, které nejsou odvoditelné z jejich částí a jsou zřetelně vázány na konstrukci jako celek: např. kompozita na *-braní* systematicky nesou obecný (kategoriální) význam ‚akce pro veřejnost‘, který nelze připsat žádnému jejich základovému slovu (např. *vino* a *brání*), a který proto může být připsán pouze konstrukci, jejímiž instancemi tato slova jsou (3.2);
- c) existují slovtvorné postupy, které nelze pouze s odkazem na kombinatoriku morfémů popsat, např. mechanické krácení (3.3) nebo cirkumfixace (viz níže);

- d) existují komplexní formanty, které nelze ignorovat; soustředíme-li se pouze na kombinatoriku morfémů, unikají nám podstatné generalizace a nedokážeme dobře popsat jazyková fakta, a to jak v případě prefixálně-valenčních konstrukcí (3.4), tak v případě jiných, podobně komplexních konstrukcí (3.5).

Jak bylo naznačeno v úvodu, jsem podobně jako Zádrapa (2021) přesvědčen, že monopol dokulilovské, na morfémech založené teorie slovotvorby v bohemistice nemusí být zcela oprávněn a že je namístě ptát se po tom, zda je zachování statu quo v české slovotvorbě opravdu žádoucí. Netvrdím, že česká slovotvorba musí odvrhnout koncept morfému a odmítnout dokulilovská východiska (je v nich jistě mnoho dobrého a cenného). Tvrdím však, že je téměř ostudou české lingvistiky to, do jaké míry bohemisté ignorují zahraniční výzkum morfologie včetně slovotvorby a nepovažují za jakkoliv nutné se vůči němu ve svých pracích alespoň kriticky vymezovat a odůvodňovat své nekritické přijetí tradičního onomaziologického přístupu (čest výjimkám). Několik existujících příspěvků je však svým duchem až překvapivě blízkých konstrukční gramatice a jejímu přístupu ke slovotvorbě, nejzřetelněji snad Čermákova studie (2008) o cirkumfixaci. Následující pasáž textu je v zásadě v naprostém souladu s mým postojem:

„Pro češtinu se cirkumfix zpravidla neuvažuje a tedy v gramatikách a popisech ani nezmiňuje, a tak v oblasti tvoření slov stále převládá atomizovaný ‚kompoziční‘ a vlastně diachronizující přístup, zdůrazňující postupnou morfologickou odvozenost od (předchozího) základu. Tuto atomizovanost se do jisté míry pokouší překonat svým binárním přístupem a protikladem základu a formantu Dokulil (1962). Zůstalo však spíše jen u proklamace zásad analýzy, a celistvé, holistické pojetí slovotvorného prostředku se neprosadilo, takže např. komplexní sufix *-izovatelný*, což je jasný celek s jasným specifickým významem, se neuvažuje a setrvává se tak tradičně u atomizovaného přístupu *-iz-ova-tel-ný* apod. Tím méně pak tu ovšem někoho napadlo se zabývat diskretním cirkumfixem, který do takového přístupu nezapadá.“ (Čermák, 2008, s. 81)

Představa *-izovatelný* jako komplexního sufiku (tj. vlastně jednoho morfému) není slučitelná s logikou morfematického přístupu. Pokud je ale tento segment skutečně systematicky spojován s tímž významem, nic nám nebrání v tvrzení, že je součástí formy specifické konstrukce (konstrukce není znakem minimálním). Pokud přistoupíme na konstrukční popis slovotvorby, morfému by zbyla pouze role potenciálně užitečného popisného konstruktu, který ale není ničím víc než právě metalingvistickým konstruktem a nemá automaticky nárok být hypotetickou základní jednotkou slovotvorby, se kterou reálně mluvčí kognitivně operují. Pokud považujeme za smysl lingvistiky (v souladu s optikou kognitivní lingvistiky, kterou konstrukční gramatika sdílí) popsat to, jakými jazykovými znalostmi mluvčí jazyka musejí disponovat, a vysvětlit to, jak jazyk reálně funguje „v hlavách“ mluvčích, zdá se, že morfémy a s nimi operující teorie slovotvorby nám v naplnění tohoto smyslu mohou do jisté míry pomoci, ale do kýženého cíle nás nedovedou.

LITERATURA

- ANDERSON, Stephen (2015): The Morpheme: Its Nature and Use. In: Matthew Baerman (ed.), *The Oxford Handbook of Inflection*. Oxford: Oxford University Press, s. 11–33.
- AUDRING, Jenny – MASINI, Francesca, eds. (2018): *The Oxford Handbook of Morphological Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- BAAYEN, R. Harald (2014): Experimental and psycholinguistic approaches. In: Rochelle Lieber – Pavel Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Press, s. 95–117.
- BAUER, Laurie (2019): *Rethinking Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Božena (2014): O Komárkově teorii morfologie. *Slovo a slovesnost*, 75(3), s. 200–219.
- BÉMOVÁ, Alla (1981): Slovesná prefixace z hlediska intence. *Slovo a slovesnost*, 42(2), s. 143–148.
- BLUMENTHAL-DRAMÉ, Alice (2012): *Entrenchment in Usage-Based Theories. What Corpus Data Do and Do Not Reveal About the Mind*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- BOOIJ, Geert (2010): *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- BOOIJ, Geert, ed. (2018): *The construction of words. Advances in Construction Morphology*. Dordrecht: Springer.
- BOOIJ, Geert – AUDRING, Jenny (2017): Construction Morphology and the Parallel Architecture of Grammar. *Cognitive Science*, 41, s. 277–302.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana (2016): Konekt. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, svazek 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 870.
- ČERMÁK, František (2008): Diskrétní jednotky v jazyce: případ cirkumfixů. *Slovo a slovesnost*, 69(1–2), s. 78–98.
- DAŔBROWSKA, Ewa (2015): What exactly is Universal Grammar, and has anyone seen it? *Frontiers in Psychology*, 6.
- DANEŠ, František (2009): Od liščí nory k noře hobitů a dále k houbi žízni a meteori encyklopedii. In: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, s. 223–228.
- DIESSEL, Holger (2019): *The Grammar Network: How Linguistic Structure is Shaped by Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DIVJAK, Dagmar (2019): *Frequency in Language: Memory, Attention and Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DOKULIL, Miloš (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- FALTÝNEK, Dan (2011): *Sémiotické primitivy v konstrukci gramatik. Testování gramatických popisů jazyka a DNA*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- FILIAČOVÁ, Sylva (2017): *Sémantika prefixů ve slovesných neologismech*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- FRIED, Mirjam (2013): Pojem konstrukce v konstrukční gramatice. *Časopis pro moderní filologii*, 95(1), s. 9–27.
- FURDÍK, Juraj (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- GOLDBERG, Adele (1995): *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- GOLDBERG, Adele (2014): Fitting a slim dime between the verb template and argument structure construction approaches. *Theoretical Linguistics*, 40(1–2), s. 113–135.
- GOLDBERG, Adele (2019): *Explain Me This. Creativity, Competition, and the Partial Productivity of Constructions*. Princeton University Press.

- HAAS, William (1957): Zero in linguistic description. In: John Rupert Firth (ed.), *Studies in Linguistic Analysis*. Oxford: Blackwell, s. 33–53.
- HILPERT, Martin (2019): *Construction Grammar and Its Application to English*. Druhé, rozšířené vydání. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- HIPPISLEY, Andrew – STUMP, Gregory, eds. (2016): *The Cambridge Handbook of Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOCKETT, Charles Francis (1947): Problems of Morphemic Analysis. *Language*, 23(4), s. 321–343.
- HOFFMANN, Thomas (2022): *Construction Grammar: The Structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOFFMANN, Thomas – TROUSDALE, Graeme, eds. (2013): *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- JACKENDOFF, Ray – AUDRING, Jenny (2020): *The Texture of the Lexicon: Relational Morphology and the Parallel Architecture*. Oxford: Oxford University Press.
- JANOVEC, Ladislav (2013): Neologie. In: Michaela Martinková – Oldřich Uličný (eds.), *Studie k moderní mluvnici češtiny 4. Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 105–130.
- JELÍNEK, Milan (1962): Složená verbální substantiva s dějovým významem. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*, 11(10), s. 67–72.
- JIRSOVÁ, Anna (1979): Prefixace sloves a slovesná vazba. *Naše řeč*, 62(1), s. 1–7.
- JIRSOVÁ, Anna (1985): K prefixaci sloves se zřetelem k syntaktickým funkcím. *Slovo a slovesnost*, 46(4), s. 284–291.
- JOHNSON, Mark (1990): *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- KARLÍK, Petr (2014): *Gramatika a lexikon češtiny*. Brno: Masarykova univerzita.
- KIM, Jong-Bok – MICHAELIS, Laura Adrienne (2020): *Syntactic Constructions in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOTOWSKI, Sven (2021): The semantics of English *out*-prefixation: A corpus-based investigation. *English Language and Linguistics*, 25(1), s. 61–89.
- KOVÁŘÍKOVÁ, Dominika (2021): Sharing data through specialized corpus-based tools: The case of GramatiKat. *Jazykovedný časopis*, 72(2), s. 531–544.
- KRČMOVÁ, Marie – ZIKOVÁ, Markéta (2016): Slabika. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, svazek 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1634–1637.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LEHOUČKOVÁ, Zuzana (2010): Slovesná prefixace ve světle Langackerovy kognitivní gramatiky. *Slovo a slovesnost*, 71(4), s. 340–349.
- LIEBER, Rochelle (2014): Methodological issues in studying derivation. In: Rochelle Lieber – Pavel Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Press, s. 84–94.
- MATLOCK, Teenie (2015): Fictive motion. In: Ewa Dąbrowska – Divjak Divjak (eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton, s. 546–562.
- MCGREGOR, William (2003): The nothing that is, the zero that isn't. *Studia Linguistica*, 57(2), s. 75–119.

- MČI: DOKULIL, Miloš – HORÁLEK, Karel – HŮRKOVÁ, Jiřina – KNAPPOVÁ, Miloslava – PETR, Jan (1986): *Mluvnice češtiny 1. Fonetika, fonologie, morfonologie a morfeematika, tvoření slov*. Praha: Academia.
- MICHAELIS, Laura Adrienne (2005): Entity and Event Coercion in a Symbolic Theory of Syntax. In: Jan-Ola Östman – Mirjam Fried (eds.), *Construction Grammars: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions*. Amsterdam: John Benjamins, s. 45–88.
- NEJEDLÝ, Petr et al. (2019): *Slovotvorný vývoj deverbálních substantiv ve staré a střední češtině*. Praha: Academia.
- Neomat: *Databáze excerpčního materiálu Neomat. Verze 3.0* [online] (2015–2022). Praha: Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. Cit. 31. 1. 2022. <<http://neologismy.cz/>>.
- NIELSEN, Peter Juul (2015): Jakobson's zero and the pleasure and pitfalls of structural beauty. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 12(3), s. 398–421.
- NIELSEN, Peter Juul (2016): *Functional Structure in Morphology and the Case of Nonfinite Verbs*. Leiden & Boston: Brill.
- NZIMBA, Sylva (2022): K významům slov s komponentem *-brání*. *Naše řeč*, 105(2), s. 106–111.
- PANEVOVÁ, Jarmila – HAJIČOVÁ, Eva – KETTNEROVÁ, Václava – KOLÁŘOVÁ, Veronika – LOPATKOVÁ, Markéta – MIKULOVÁ, Marie – ŠEVČIKOVÁ, Magda (2020): Funkční generativní popis – rámec pro konzistentní popis gramatiky. *Naše řeč*, 103(1–2), s. 55–78.
- PEREK, Florent (2015): *Argument Structure in Usage-Based Construction Grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- PLAG, Ingo (2003): *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAMSCAR, Michael – PORT, Robert (2016): How Spoken Languages Work in the Absence of an Inventory of Discrete Units. *Language Sciences*, 53, s. 58–74.
- ROMPORTL, Simeon (1970): *Struktura gramatické složky slovesných tvarů určitých v češtině*. Praha: Academia.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2009): Představová schémata a popis jazyka (schéma cesty v češtině). *Jazykovědné aktuality*, 46(1–2), s. 12–20.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2013): *Když začínáme mluvit... Lingvistický pohled na rané projevy český hovořícího dítěte*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- SGALL, Petr (2006): Valence jako jádro jazykového systému. *Slovo a slovesnost*, 67(3), s. 163–178.
- SCHMID, Hans-Jörg (2015): The scope of word-formation research. In: Peter O. Müller – Ingeborg Ohnheiser – Susan Olsen – Franz Rainer (eds.), *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*, svazek 1. Berlin: De Gruyter Mouton, s. 1–21.
- SKOUMALOVÁ, Zdena (1968): O komplexní analýzu verbální prefixace (Poznámky o místě prefixovaných sloves v slovesném systému). In: Vilma Barnetová et al., *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české III: O ruském slovese*. Praha: Academia, s. 153–231.
- SLÁMA, Jakub (2018): *Sémantická dědičnost při sufixaci od polysémních slov*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- SLÁMA, Jakub (2021): The study of valency is biased toward more frequent verbs: A corpus study of the valency of less frequent verbs in Czech. *Jazykovědný časopis*, 72(2), s. 434–443.
- SLÁMA, Jakub (2022): Konstrukce s velkým K. *Časopis pro moderní filologii*, 104(1), s. 35–53
- SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

- STEWART, Thomas (2016): *Contemporary Morphological Theories: A User's Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- STRAKOVÁ, Vlasta (1985): *Morfemická strukturace sémantických obsahů: Nástin derivační typologie*. Praha: Ústav pro jazyk český.
- SYN2020: *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 31. 1. 2022. <www.korpus.cz>.
- SYN v9: *Korpus SYN, verze 9 z 5. 12. 2021* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 31. 1. 2022. <www.korpus.cz>.
- ŠIMANDL, Josef et al. (2016): *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum.
- ŠMILAUER, Vladimír (1971): *Novočešské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTICHAUER, Pavel (2009): Teorie optimality a slovo tvorba. *Slovo a slovesnost*, 70(1), s. 36–48.
- ULIČNÝ, Oldřich (2000): *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha: Karolinum.
- URBANIKOVÁ, Nela (2011): *Hledání nulového znaku ve dvou konceptech popisu gramatického systému českého slovesa*. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- VAGSČ: ŠTÍCHA, František et al. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfolgie: Druhy slov / Tvoření slov*. Praha: Academia.
- ZÁDRAPA, Lukáš (2021): Dva čerstvé příspěvky k dějinám českého jazyka. *Naše řeč*, 104(1), s. 48–51.
- ZIKOVÁ, Markéta (2001): Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. *Naše řeč*, 84(2), s. 81–89.
- ZIKOVÁ, Markéta (2014): *Úvod do slabičné typologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- ZIKOVÁ, Markéta (2016): Truncation. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, svazek 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1902–1903.
- ŽIŽKOVÁ, Hana (2018): Ke značení výrazů typu je pře- * -ováno (je překočkováno, je přejárgováno [sic] atd.). In: Anna Butašová – Vladimír Benko – Zuzana Puchovská (eds.), *ARANEJA 2018: Web Corpora as a Language Training Tool*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě, s. 155–161.

Ústav pro jazyk český AV ČR
 Letenská 123/4, 118 51 Praha 1
 slama@ujc.cas.cz